

K R O N I K A

Wybitni czescy językoznawcy: Jan Gebauer

Mija 180 lat od momentu narodzin Jana Gebauera (8 października 1838 roku w podkarkonoskich Úbislavicach), wybitnego czeskiego językoznawcy, filologa, bohemy i sławisty.

Urodził się J. Gebauer w czesko-niemieckiej rodzinie i po kilku latach (za namową miejscowego proboszcza) rodzice posłali utalentowanego chłopca do gimnazjum w Jiczynie. Po maturze rozpoczął w Pradze studia teologiczne, jednak rok później przeniósł się na wydział filologiczny. Przez cały okres studiów ukierunkowanych na slawistykę, germanistykę i filologię klasyczną cierpiał niedostatek i dorabiał korepetycjami.

Już podczas studiów rozpoczął pracę w szkole najpierw w Pradze a następnie w Pardubicach, gdzie poznał swoją przyszłą żonę Julię Wernerową, która podobno pozyskała jego sympatię doskonałą znajomością ortografii (w listach doń pisanych nie popełniła ani jednego błędu). W roku 1872 Jan Gebauer uzyskał doktorat z dziedziny filozofii a rok później habilitację na UK w Pradze. W roku 1880 mianowany został profesorem nadzwyczajnym i powierzono mu zadanie zorganizowania pierwszego seminarium z zakresu filologii słowiańskiej. W roku 1881 został profesorem zwyczajnym powstającego właśnie po latach niebytu czeskiego uniwersytetu.

Istotnym faktem w działalności Jana Gebauera była też walka o naukową prawdę związaną z Rękopisami V. Hanki. Aczkolwiek początkowo był zwolennikiem tezy o autentyczności Rękopisów, potrafił rozgraniczyć osobiste zaangażowanie na rzecz sprawy narodowej od surowych zasad obowiązujących badacza jako absolutnie obiektywnego w ocenie istniejących faktów naukowych. Umiał zatem Gebauer przyznać się do błędu i na podstawie argumentów z zakresu filologii wyjaśnić zaistniałą sytuację (art. *Potřeba dalších zkoušek rukopisu Královédvorského a Zelenohorského*, Athenaeum 1886). Wspólnie z Masarykiem i Gollem miał na tym polu Jan Gebauer największe zasługi. Doceniono zresztą jego naukową nieustrasłość i bezkompromisową walkę w dochodzeniu do prawdy także na polskim gruncie, przyznając mu w roku 1900 doktorat honoris causa Uniwersytetu Jagiellońskiego. Trafnym uzasadnieniem tej decyzji polskich uczonych był wcześniejszy wniosek (luty 1888 rok) proponujący kandydaturę Jana Gebauera na członka Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie. We wniosku tym podkreślono, że Gebauer „wyłożył swoje i Towarzyszów dowody, które przekonają ostatecznie i nieodwołalnie, że przerzeczone rękopisy są falsyfikatami, że powstały w wieku XIX i że w fałszowaniu brał główny udział

znany falsarius, rzekomy znalazca rękopisu króloworskiego – W. Hanka” (Orłóš 1992, s. 143). We wniosku zaznaczono także, że „prace jego z zakresu historii języka zawierają wiele zdobyczy naukowych, rzucających nowe światło na rozwój języka czeskiego i stosunek jego do pokrewnych języków słowiańskich” oraz, że Gebauer „odkrył nowe prawa językowe wyjaśniające ciemne dotychczas i niezrozumiałe fakta w historii języka czeskiego, wskazujące, iż całokształt staroczeszczyzny inaczej wyglądał, aniżeli dotąd powszechnie mniemano” (Orłóš 1992, s. 146).

Lata dziewięćdziesiąte XIX wieku są chyba najbardziej znaczące w całym niezwykle płodnym naukowo życiu Jana Gebauera. Aby móc wydać *Historyczną gramatykę języka czeskiego I–IV* (1894–1929), uznane w całym naukowym świecie monumentalne dzieło z zakresu lingwistyki diachronicznej, musiał podporządkować się żądaniu wydawcy (Tempšký) i napisać *Gramatykę czeską dla szkół średnich i nauczycieli I–II* (*Mluvnice česká pro školy střední a ústavy učitelské*) – 1890 r. Gramatyka ta zrewidowała po raz pierwszy zasady kodyfikacji wprowadzone przez Dobrowskiego, popierając jednak zdecydowanie dążenie do zachowania poprawności językowej (czasem nawet w sposób przesadny). Ukazywała się ona następnie kilkakrotnie w różnych poprawionych wydaniach, odgrywając na tym polu znaczącą rolę. Po raz ostatni wyszła w 1939 roku jako *Přiruční mluvnice jazyka českého*. Zastąpiła ją dopiero w roku 1951 *Česká mluvnice* B. Havránka i A. Jedlički. Także powstanie *Zasad české ortografii* (*Pravidla českého pravopisu*) zawdzięczają Czesi J. Gebauerowi. We wstępie do *Pravidel hledících k českému pravopisu a tvarosloví* (1902) określił Gebauer podstawowe zasady czeskiej interpunkcji i ortografii, zajmując w stosunku do dubletów stanowisko wyważone i zalecając respektowanie takiego stanu rzeczy jako etapu przejściowego „než se usus na tom nebo onom ustáli”.

Nie sposób w krótkim tekście wspomnieniowym omówić wszystkich prac Jana Gebauera, ale warto przypomnieć te najbardziej znaczące. Jak już wspomniano, liczne jego prace z dziedziny fonetyki, morfologii i składni pozwoliły mu stworzyć jako ich podsumowanie ogromne syntetyczne dzieło, czyli *Historyczną gramatykę języka czeskiego, I tom Fonetyka* (*Hláskosloví*) – 1894; *III tom Tvarosloví* składający się z dwóch części *I – Skloňování* (1896) oraz *II – Časování* (1898). Po śmierci Gebauera Fr. Trávníček wydał jeszcze w roku 1929 *IV tom – Skladbu*. Autor zamierzał także opracować słowotwórstwo (*kmenosloví*), które tworzyło by drugi (brakujący) tom *Historycznej gramatyki języka czeskiego*, lecz – niestety – nie zdążył zrealizować owych planów. W tym monumentalnym dziele Gebauer zaprezentował język staroczeski oparty na bogatym materiale przykładowym pochodzącym głównie z XIV i XV wieku. Gebauer nie pomija tutaj prasłowiańskich źródeł, mając wzgląd również na inne słowiańskie języki. Chodzi tutaj jednak o historyczną gramatykę czeskiego języka *pisanego*, mimo że treść zawartych w tekście rozważań obejmuje także częściowo dialekty. Jednakże przykłady o proveniencji dialektalnej posłużyły autorowi raczej tylko jako dopełnienie całości. Bogactwem i ogromem opracowanego materiału

Historyczna gramatyka Gebauera przewyższa wszystkie wcześniejsze opracowania – *Hláskosloví* obejmuje ponad 100 000 przykładów, a dwutomowe *Tvarosloví* prezentuje jeszcze obszerniejszy materiał. Ponadto autor posługuje się tutaj źródłami pewnymi i potwierdzonymi, tworząc tym samym dla czeskiej lingwistyki mocne fundamenty jej przyszłego rozwoju. Zresztą już po wydaniu pierwszego tomu wiadomo było, że dzieło to przekracza granice czeskiego językoznawstwa, przyczyniając się w ogromnej mierze do rozwoju porównawczej lingwistyki słowiańskiej i indoeuropejskiej. Do dzisiaj jest ono wysoko cenione i przydatne mimo pewnych braków wynikających z teoretycznych i metodologicznych niedostatków niezależnych od autora.

Decyzję, aby oprócz gramatyki opracować też słownik staroczeski (*Slovník staročeský*), podjął Gebauer, mając świadomość trudności wiążących się z tym zadaniem. Już na początku lat osiemdziesiątych XIX wieku rozpoczął wstępne prace, a w 1885 roku określił jasno cel i kolejność działań. Równoległe pracował też nad gramatyką historyczną, przy czym wszystkie te działania przerwał w drugiej połowie lat osiemdziesiątych wspominany już spór o autentyczność rękopisów. Zasięg i objętość słownika określił sam Gebauer:

Má v něm zajisté býti všecka látka jazyka českého, dochovaná v památkách od doby nejstarší až do ustálení jazyka spisovného nového. Úplnosti této nebude mi lze dosíci, ale přece chci se snažiti, aby tohoto ideálního úkolu co mi možno největší část dosažena byla již Slovníkem mým; chci zejména, aby obsahoval všecku lexikální látku památek do polovice stol. XIV incl., skoro všecka ze sklonku stol. XIV a všecko důležitější z XV ano i z poč. XVI stol. (Gebauer 1903, s. IV).

Podobnie jak historyczna gramatyka, również słownik opiera się na ogromnej ilości danych – materiał leksykalny wyekscerpowany jest z 450 tekstów źródłowych (42 pochodzą już z XVI wieku), które Gebauer gromadził zapewne od początku swojej naukowej drogi (nie mając jeszcze jasno sprecyzowanych naukowych planów).

Jan Gebauer uważany jest za twórcę i prekursora nowoczesnych badań języka czeskiego, stając się na przełomie XIX i XX wieku wiodącą postacią nie tylko w dziedzinie bohemistyki, ale całej filologii słowiańskiej. Jego praca naukowa – jak dzisiaj się ocenia – była wyraźnie pod wpływem pozytywizmu. Miał także niezaprzeczalne zasługi jako organizator ówczesnego życia naukowego, będąc długoletnim redaktorem specjalistycznych czasopism naukowych. Spuścizna naukowa Jana Gebauera stanowi bez wątpienia kamień milowy w dorobku całej czeskiej lingwistyki, otwierając dla jej dalszego rozwoju nowe kierunki i perspektywy.

Elżbieta Szczepańska, Kraków

Literatura

Orłóš T.Z., 1992, *Studia bohemistyczne*, cz. I, Kraków.
Gebauer J., 1903, *Slovník staročeský*, díl I., Praha.